

Tadeusz Kościuszko, polski bohater narodowy

Tadeusz Kościuszko urodził się w 1746 r., prawdopodobnie 4 lutego, w Mereczowszczyźnie koło Kossowa na Polesiu (obecnie Białoruś). Pochodził z drobnej szlachty. Pieczętował się herbem Roch III. Wczesną edukację pobierał w Kolegium Pijarów w Lubieszowie. W 1765 r. wstąpił do Korpusu Kadetów Szkoły Rycerskiej w Warszawie, gdzie uczestniczył w specjalnym kursie inżynierskim. Po ukończeniu szkoły studiował przez pięć lat w Akademii Malarstwa i Rzeźby w Paryżu. W latach 1776–1783 brał udział w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki, podczas której zajmował się fortyfikowaniem miast i obozów wojskowych (budował m.in. forty wokół Saratogi, zaprojektował i wykonał umocnienia twierdzy West Point). W uznaniu zasług został awansowany do stopnia generała brygady armii amerykańskiej i odznaczony Orderem Cyncynata.

Po powrocie do kraju, w 1789 r. otrzymał od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego nominację na generała-majora wojsk koronnych. Uczestniczył w wojnie polsko-rosyjskiej w obronie *Konstytucji 3 maja* (1792), podczas której został odznaczony krzyżem *Virtuti Militari*. W 1794 r. został Najwyższym Naczelnikiem Siły Zbrojnej Narodowej i przeprowadził pierwsze polskie powstanie narodowe (nie licząc konfederacji barskiej), które *nota bene*, jako jedyne przeszło do historii pod imieniem swojego bohatera. Po przegranej bitwie pod Maciejowicami, która doprowadziła do upadku insurekcji, Kościuszko dostał się do niewoli rosyjskiej i przez dwa lata był więziony w twierdzy pietropawłowskiej w Petersburgu. Ostatnie dwadzieścia lat życia spędził na emigracji. Nie angażował się już w działalność polityczną, choć z dużym zainteresowaniem śledził wszelkie poczynania niepodległościowe rodaków. Był moralnym autorytetem i opiekunem Legionów Polskich, utworzonych we Włoszech przez gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. Zmarł 15 października 1817 r. w Solurze w Szwajcarii.

Tadeusz Kościuszko zajmuje czołowe miejsce w panteonie polskich bohaterów narodowych. Mimo klęski insurekcji kościuszkowskiej, której następstwem był trzeci rozbiór Polski (1795), nie zapisał się w pamięci Polaków jako bohater przegrany. Wręcz przeciwnie, kolejne pokolenia widziały w nim wzorowego patriotę, szlachetnego rycerza, który podniósł miecz w obronie konającej ojczyzny. W opinii niektórych historyków, dowodzone przez niego powstanie chociaż nie ocaliło państwa, to jednak uratowało godność i honor narodu polskiego, który nie oddał swojej wolności bez walki.

Po śmierci Tadeusza Kościuszki, w podzielonym przez zaborców kraju oraz na emigracji, narastał kult jego osoby. W 1818 r. ciało Naczelnika sprowadzono ze Szwajcarii i pochowano w Krypcie św. Leonarda na Wawelu w Krakowie. Wdzięczni rodacy wyznaczyli Kościuszcze miejsce wiecznego spoczynku najbardziej godne z możliwych – wśród grobów polskich królów. W latach 1820–1823 usypali mu także wspaniały kopiec, nieopodal wzgórz Kraka i Wandy. W okresie zaborów ściany polskich dworów przyozdabiano portretami Kościuszki. Jego wizerunki umieszczano także na biżuterii, klamrach pasów, zastawie porcelanowej, tabakierkach, szkatułkach i innych przedmiotach codziennego użytku. Wtedy też narodziła się tradycja uroczystych obchodów rocznic jego urodzin, śmierci i wybuchu powstania kościuszkowskiego. Z okazji 100. rocznicy insurekcji zespół malarzy pod kierunkiem Jana Styki i Wojciecha Kossaka namalował monumentalną *Panoramę Raławicką*, oddając w ten sposób hołd Naczelnikowi i jego żołnierzom. Szczególnie okazałe uczczono stulecie zgonu Tadeusza Kościuszki w 1917 r., dając wyraz narodowym nadziejom na rychłe odrodzenie Polski, które ożywił światowy konflikt zbrojny. Licznie zakładane komitety kościuszkowskie organizowały manifestacje narodowe, akademie patriotyczne i koncerty muzyczne. Sadzono drzewa wolności, wybijano medale okolicznościowe, a w kościołach odprawiano uroczyste nabożeństwa żałobne. W ciągu całego 1917 r., tylko na obszarze Królestwa Kongresowego odstonięto 27 pomników i 37 tablic, postawiono 23 krzyże, usypano 18 kopców i opublikowano blisko 70 książek poświęconych Kościuszcze. W niepodległej już Polsce, a zwłaszcza po zamachu majowym z 1926 r., kult Tadeusza Kościuszki wyraźnie osłabł. Jego rolę przejął wówczas Józef Piłsudski, kreowany na głównego bohatera narodowego. Niemniej wciąż o Kościuszcze pamiętano. W 1927 r. przywieziono ze Szwajcarii urnę z jego sercem, którą umieszczono w kaplicy zamkowej na Zamku Królewskim w Warszawie. Imię Naczelnika powstania z 1794 r. nosiły polskie szkoły, instytucje publiczne, a także jednostki Wojska Polskiego. Kościuszko patronował 7 Eskadrze Myśliwskiej (tzw. „Eskadra Kościuszkowska”, pododdział lotnictwa myśliwskiego Wojska Polskiego), która walczyła w wojnie polsko-ukraińskiej i polsko-bolszewickiej (służyli w niej m.in. ochotnicy

amerykańscy). Tradycje eskadry kontynuował 303 Dywizjon Myśliwski Warszawski im. Tadeusza Kościuszki, który wstąpił się w Bitwie o Anglię. Imię bohatera spod Racławic nosiła także sformowana w 1943 r. w Sielcach nad Oką 1 Dywizja Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Pamięć o Naczelniku nieprzerwanie kultywowano w powojennej Polsce; odbudowywano zniszczone pomniki i obchodzono uroczystości kościuszkowskie.

Co charakterystyczne i warte podkreślenia Tadeusz Kościuszko, tak za życia jak i po śmierci, był bliski wszystkim Polakom. Jego postać nie wzbudzała kontrowersji, nie dzieliła narodu, ale go jednoczyła. Darzony był szacunkiem we wszystkich warstwach i środowiskach społecznych. Kolejne rocznice kościuszkowskie upamiętniane były w XIX i XX w. przez partie konserwatywne, niepodległościowe, ludowe, lewicowe, robotnicze, a także Kościół. W czasach zaborów, w sanacyjnej II RP czy w rządzonej przez komunistów PRL, Kościuszko niezmiennie był postrzegany jako symbol wolności, niezłomny bojownik o niepodległość Polski.

Nasuwa się pytanie o źródła fenomenu wielkiej popularności Tadeusza Kościuszki, wykraczającej zresztą poza granice Polski (jest również bohaterem narodowym USA, a poświęcone mu miejsca pamięci można odnaleźć w różnych zakątkach świata). Wydaje się, że szukać ich należy w nieprzeciętnej osobowości Kościuszki. Poza tym, że był urodzonym przywódcą i świetnym inżynierem wojskowym, cechowała go odwaga na polu bitwy, prawość oraz wyjątkowa skromność i życzliwość wobec wszystkich ludzi. Miał nowoczesne przekonania demokratyczne i republikańskie oraz postępowe poglądy społeczne. Głęboko wierzył w uniwersalną ideę wolności. Sprzeciwiał się wszelkiej niesprawiedliwości i uciskowi, zarówno na płaszczyźnie kontaktów między państwami, jak i w stosunkach międzyludzkich. Był pozbawiony uprzedzeń społecznych, religijnych i rasowych, czym wyrastał ponad swoją epokę. Do kierowanego przez siebie powstania z 1794 r. pragnął włączyć wszystkich mieszkańców Polski, uznając walkę z zaborcą za sprawę ogólnonarodową. Udało mu się to; w insurekcji udział wzięli obok szlachty i mieszczan, także chłopci i Żydzi. Z pierwszych tworzył bitne oddziały kosynierów, drudzy zasilili szeregi milicji powstańczej. Naczelnik zaaprobował również projekt utworzenia *pułku starozakonnej lekkiej jazdy*. Wrażliwy na ludzką dolę, Kościuszko pochylał się nad losem chłopów pańszczyźnianych w Polsce i niewolników murzyńskich w Ameryce. W trakcie insurekcji wydał *Uniwersał połaniecki*, który formalnie przyznawał ograniczoną wolność osobistą polskim włościanom. Z kolei w amerykańskim testamencie, polecił swojemu przyjacielowi Thomasowi Jeffersonowi, wykupienie i wyzwolenie czarnoskórych niewolników oraz nadanie im ziemi i ich wykształcenie z przyznanego mu przez rząd USA wynagrodzenia za służbę wojskową. Z sympatią odnosił się do rdzennych mieszkańców Ameryki, czym zaskarbił sobie ich przychyłność. Od wodza Indian, Małego Żółwia, otrzymał w geście przyjaźni tomahawk-fajkę pokoju, za który odwzajemnił się parą pistoletów. Wręczając swój podarunek polski bohater powiedział wodzowi, aby użył ich przeciwko każdemu, kto by chciał podbić jego lud.

Niniejsza wystawa Archiwum Państwowego w Łodzi została przygotowana z okazji 200. rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki. Prezentuje ona: portretowe wizerunki bohatera, reprodukcje dzieł malarskich ilustrujących wydarzenia z powstania 1794 r., oryginalny dokument z tekstem *Uniwersału połanieckiego* oraz liczne materiały dotyczące różnych form upamiętnienia Tadeusza Kościuszki przez Polaków w XIX i XX w. W tej ostatniej grupie wyróżniają się archiwalia związane z obchodami 100. rocznicy wybuchu powstania kościuszkowskiego (1894) i 100. rocznicy zgonu Tadeusza Kościuszki (1917) oraz budową pomników Naczelnika. Prezentowane materiały archiwalne pochodzą z różnych miejsc Polski, w większości jednak z terenu Łodzi i regionu Łódzkiego, czyli obszaru działania Archiwum Państwowego w Łodzi. Zostały one odnalezione w następujących zespołach archiwalnych: Zbiorze ikonograficznym Archiwum Państwowego w Łodzi, Zbiorze albumów ikonograficznych, Zbiorze druków i pism ulotnych, Zbiorze teatraliów łódzkich, Archiwum rodziny Bartoszewiczów, Archiwum Chwałistawa Zielińskiego, Archiwum fotograficznym Władysława Kraski, Głównym Urzędzie Zaciągu do Wojska Polskiego w Piotrkowie, Rządzie Gubernialnym Piotrkowskim, Aktach miasta Łodzi, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej i Urzędzie Miejskim w Aleksandrowie Łódzkim, Komitecie Wojewódzkim Polskiej Partii Robotniczej w Łodzi, Komitecie Wojewódzkim Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Łodzi.

